

УДК 336.146

М. М. Дерев'яно

Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара

АСПЕКТИ ВЗАЄМОДІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ І ТРУДОВОЇ СКЛАДОВИХ ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

У статті досліджено аспекти взаємодії екологічної і трудової складових еколого-економічного потенціалу підприємства. Обґрунтована необхідність урахування екологічної складової при оцінці трудових ресурсів підприємства, вироблення адекватних рішень, здатних суттєво підвищити ефективність їх використання.

Ключові слова: трудові ресурси, еколого-економічний потенціал, сталий розвиток.

В статье исследованы аспекты взаимодействия экологической и трудовой составляющих эколого-экономического потенциала предприятия. Обоснована необходимость учета экологической составляющей при оценке трудовых ресурсов предприятия, выработки адекватных решений, способных существенно повысить эффективность их использования.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, эколого-экономический потенциал, устойчивое развитие.

In the article there are probed aspects of cooperation of the ecological and labour constituents of ecological and economical potential of the enterprise. The necessity of radical change of looks is grounded on the quality of labour potential, creation of adequate decisions, capable substantially to promote efficiency of its use.

Keywords: labour resources, ecological and economical potential, steady development.

Характерною ознакою минулого сторіччя є прагнення людства до соціального і економічного прогресу шляхом нарощування обсягів виробництва матеріальних благ і одержання економічного зиску за будь-яку ціну. Зовнішність прогресу майже завжди забезпечувалася за рахунок нещадної експлуатації і знищення навколишнього середовища. Як наслідок – охорона природи виявляється справою, підпорядкованою економічному розвитку, що зумовлює принципову неможливість належним чином захистити довкілля. Світ зіткнувся з глобальними екологічними проблемами, кризою відносин суспільства з природою. Ці обставини змусили прогресивну міжнародну громадськість шукати шляхи подолання вказаних глобальних проблем, що знайшло своє віддзеркалення в концепції сталого розвитку. Парадигма суспільства сталого розвитку ґрунтується на пріоритеті тринітарного поєднання економічної, соціальної й екологічної сфер. Для досягнення сталого розвитку обов'язковим є врахування всіх компонентів у нерозривній єдності. В сучасних умовах з метою оптимізації прийняття господарських рішень при всьому різноманітті їх видів і форм з наукових позицій необхідним є формування принципово нових підходів до управління еколого-економічною компонентою діяльності суб'єктів системи. Ефективним засобом поліпшення екологічної ситуації є розробка систем управління сукупності взаємозв'язаних заходів, методів і засобів, направлених на встановлення, забезпечення, підтримку і відновлення необхідного рівня якості довкілля, які б охоплювали планування, управління і контроль усіх видів діяльності, пов'язаних з охороною довкілля на виробництві.

В Україні також робляться певні кроки в напрямі вирішення екологічних проблем, що дає змогу Україні долучитися до тих заходів, яких вживають європейські країни – члени ЄС у справі охорони довкілля. Заходи екологічного характеру впливають на ресурсну компоненту потенційних можливостей розвитку підприємства, в якій значне місце належить трудовим ресурсам. Успішне втілення у життя

цих заходів потребує напруженої роботи і консолідованих зусиль людської спільноти, вимагає переосмислення суті, місця та ролі трудових ресурсів, значною мірою залежить від ефективності використання економічного потенціалу.

На сьогоднішній день екологічна проблематика досить популярна серед науковців, питання екологізації економіки висвітлювали О. Балацький, О. Веклич, О. Врублевська, Т. Галушкіна, Б. Данілішин, І. Джаїн, Л. Мельник, О. Лазор, Л. Загвойська, Н. Потапенко, І. Рябов, І. Синякевич, Ю. Стадницький, А. Царенко та інші економісти. Більшість досліджень торкається окремих інструментів державної екологічної політики, таких як екологічне оподаткування, екологічні інвестиції, екологічне страхування і т.ін. Проте такий напрям досліджень, як комплексна оцінка еколого-економічного потенціалу підприємств у розрізі ресурсних складових і зокрема проблема дослідження впливу екологічних чинників на ефективність використання, чисельність і якість трудових ресурсів, не одержав достатньо ґрунтовного розвитку стосовно гірничо-збагачувальних підприємств.

Враховуючи викладене, метою дослідження є формування наукового підґрунтя для побудови ефективної моделі управління еколого-економічним потенціалом гірничо-збагачувальних комбінатів на базі виявлення взаємозв'язку між його ресурсною і функціональною компонентами.

Економічний потенціал підприємства мобілізує можливості підприємства у сфері виробничої та невиробничої діяльності, відображає поточні і майбутні можливості підприємства трансформувати вхідні ресурси, завдяки властивим здібностям працюючих, в економічні блага, і, таким чином, максимально задовольняти корпоративні і суспільні інтереси. Не викликає сумніву вплив на економічну оцінку потенціалу підприємства стан довкілля, погіршення природного середовища є також і погіршенням матеріальних умов виробництва при цьому не менш важливий інший, зворотний зв'язок – вплив стану довкілля на свідомість людей, що спонукає формування нових розумних запитів суспільства орієнтованих на ощадливе ставлення до природи. Отже, основна економіко-екологічна проблема лежить на перетині суто економічних і екологічних проблем, полягає тепер у тому, щоб розвиток науки і техніки, інтенсифікацію використання науково-технічних потенціалів, що їх обслуговують, підпорядкувати і зосередити на розв'язанні цих стратегічних завдань.

Аналізуючи різні погляди на питання екологізації економіки, приходимо до висновку, що одне з провідних місць належить трудовій складовій потенціалу підприємства. З точки зору І.О. Джаїн [3], як об'єкт економічної оцінки можна розглядати трудовий потенціал території (країни, регіону, адміністративно-територіальної одиниці – області, міста, району), виробничого колективу, окремого працівника, які можуть бути конкретизовані по галузях та секторах економіки. Екологічний фактор впливає на структурні елементи трудового потенціалу і на процеси, що відбуваються у цій системі, причому цей вплив відбувається на всіх фазах відтворювального циклу, що призводить до зміни кількісних і якісних характеристик трудового потенціалу. При цьому поряд із прямим впливом необхідно враховувати й непрямий. В [3] І.О. Джаїн підкреслює, що прямий вплив виявляється через безпосередньо діяння навколишнього середовища на кількісні і якісні характеристики трудового потенціалу, такі, наприклад, як стан здоров'я населення. Непрямий вплив екологічного фактора виявляється через взаємозв'язок стану навколишнього середовища з іншими факторами, що визначають характер формування й використання трудових ресурсів.

В [5, с. 139–142] І.С. Рябов доводить, що, з одного боку, здоров'я людини є одним з основних факторів, які визначають кількісну та якісну складові трудового потенціалу, з іншого – здоров'я безпосередньо залежить від стану навколишнього середовища. Значна частина хвороб людини пов'язана з погіршенням екологічної обстановки в регіоні: забрудненнями атмосфери, води і ґрунтів, недоброякісними продуктами харчування, підвищенням рівня шуму. Продуктивна праця вимагає від працівників високого ступеня соціально-трудоваї адаптації, досяжної тільки за умови збереження здоров'я, що дозволяє реалізувати свої професійно-кваліфікаційні, ціннісно-мотиваційні спрямування у сфері праці. Здоров'я є найважливішою характеристикою якості трудового потенціалу і необхідною умовою його високого розвитку, показником конкурентоспроможності, профпридатності, рівня культури. Таким чином, через параметр здоров'я простежується прямий зв'язок між трудовим потенціалом і рівнем забруднення навколишнього середовища.

Складність встановлення взаємозв'язку між екологічним фактором і станом здоров'я обумовлена об'єктивними труднощами дослідження. Передусім серед науковців не існує єдиної думки щодо змістовного набору кількісних і якісних характеристик здоров'я. Деякі вчені О.П. Щепін, О.А.Тішук, Т.М. Максимова, Н.П. Рімашевська, досліджуючи стан здоров'я населення у зв'язку із забрудненням навколишнього середовища, до його характеристик відносять: демографічні показники, захворюваність, фізичний розвиток, інвалідність. В [1, с. 63–65] О.Ф. Балацький досліджує емпіричну залежність між показниками загальної захворюваності органів дихання дорослого населення і вмістом в атмосфері шкідливих домішок. Л.Г. Мельник підкреслює, що у великих містах недостатній контроль за забрудненням атмосферного повітря автотранспортними засобами спричиняє гострі хронічні отруєння людей та активізацію деяких хвороб, зокрема алергії, злоякісних пухлин, лейкозів, анемії, серцево-судинних захворювань, «сухого нежитю» тощо, при цьому погіршення здоров'я населення складає 43–45% у загальній структурі комплексного економічного збитку від забруднення атмосфери, а витрати на медичне обслуговування складають 36% усіх витрат, пов'язаних з погіршенням здоров'я населення, недовиробництво національного доходу в результаті невиходу на роботу – 48%; виплата допомог з тимчасової непрацездатності або по догляду за хворими – 16% [4]. На думку А. Царенко, досить небезпечними для здоров'я людини є дії забруднювачів їжі, адже близько третини всіх захворювань залежать від якості харчування. Так, у [6, с. 44–119] показано, що рівень збитку від забруднення продуктів харчування є зіставлюваним зі збитком від забруднення атмосферного повітря.

Забруднення навколишнього середовища впливає на стан здоров'я людини і, як наслідок, трудового потенціалу в напрямку двох векторів – якість і кількість. Захворюваність населення і фізичний розвиток є факторами якісного впливу. В цьому випадку рівень показників стану здоров'я населення може бути інтегральним показником стану трудових ресурсів. Динаміка демографічних процесів характеризує кількісну складову трудового потенціалу. Основною двоєдиною проблемою економічного розвитку підприємств стає проблема кількісних і якісних втрат трудового потенціалу. Зниження витрат на соціальну сферу, надмірна експлуатація трудового потенціалу, що не супроводжується необхідними витратами на його відновлення, підтримку і розвиток, приводять до погіршення соціально-демографічних показників. Кількісні втрати трудового потенціалу пов'язані із зниженням

народжуваності (зменшенням потенційних трудових ресурсів), втратою здоров'я, старінням і смертністю. При ранжируванні кількісних втрат трудового потенціалу основними виявляються безповоротні демографічні втрати, обумовлені смертністю працюючого населення.

В економічному відношенні зниження якісних і кількісних характеристик призводить до додаткових витрат окремого працівника й підприємства на здійснення заходів, що попереджають, компенсують або нейтралізують негативний вплив екологічного фактора. В основу формування трудового потенціалу входить кадрова політика організації, система стратегічних цілей підприємства, правил, норм, роботи з персоналом відповідно до чинників ринку праці і організаційних чинників, таких як організація виробництва, організація праці і організація управління на підприємстві. При формуванні трудового потенціалу підприємство несе додаткові витрати, внаслідок чого виникає необхідність одержання додаткових доходів на етапі використання трудового потенціалу. У цьому випадку, оскільки підприємству необхідно запобігати або усувати негативні наслідки забруднення навколишнього середовища, прибуток використовується нерационально, отже, частка доходів, що направляється на накопичення, зменшується. Таким чином, можна зробити висновок, що на стадії формування трудового потенціалу відбувається зменшення доходів, одержуваних при реалізації трудового потенціалу, на величину нерационально використаного прибутку.

В [3] І.О. Джаїн, показано, яким чином забруднення навколишнього середовища впливає на трудові ресурси території. Підвищений рівень забруднення на робочих місцях, забруднення навколишнього середовища викликають зміну динаміки загальної захворюваності працюючих, породжують збільшення числа професійних захворювань, підвищення рівня травматизму, викликаних різними видами забруднень виробничого середовища. Наслідком цього є підвищення плинності кадрів через незадоволеність санітарно-гігієнічними умовами праці, зниження індивідуальної продуктивності праці працюючих в умовах забруднення навколишнього середовища, виникнення негативного сальдо міграції трудових ресурсів, обумовленого незадоволеністю екологічними умовами в місцях проживання.

Показники, за якими визначається рівень використання трудового потенціалу, такі як втрати робочого часу, скорочення тривалості робочого періоду, зниження продуктивності живої праці характеризують вплив екологічного фактора на еколого-економічний потенціал підприємства. Наслідки забруднення навколишнього середовища призводять до втрат потенційно можливих доходів підприємств, що, в свою чергу, означає зменшення економічної оцінки трудового потенціалу підприємства. Оцінка трудового потенціалу підприємства будується на економічних оцінках здібностей людей створювати певний дохід. Чим вища індивідуальна продуктивність праці робітника й більш тривалий період його діяльності, тим більший дохід він приносить і представляє більшу цінність для підприємства. Для працівників наслідки забруднення виявляються в зниженні їхніх доходів у формі заробітної плати, в додаткових витратах, спрямованих на профілактику захворювань, витратах на лікування, витратах на можливу зміну місця проживання або пошук нової роботи. Усі ці витрати носять недоцільний з економічної точки зору характер, частково або повністю фінансуються з бюджету родини, і тому знижують економічну оцінку індивідуального трудового потенціалу.

Частина цих витрат частково компенсується за рахунок коштів підприємств,

частина – соціальними гарантіями з боку держави через систему соціальних трансфертів, зокрема, з фонду соціального страхування на допомогу з тимчасової непрацездатності, з бюджетів профспілок у вигляді матеріальної допомоги для лікування й відпочинку, із коштів страхових організацій і т.д. Однак у цілому це знижує економічну ефективність роботи підприємств, оскільки вони мають додаткові витрати, пов'язані з попередженням, усуненням або компенсацією негативних соціальних наслідків порушення екологічного балансу. Через екологічні порушення терпить збиток економіка, бо при функціонуванні в ушкодженому середовищі суттєво погіршуються основні економічні показники. У науковій літературі економічний збиток від антропогенного забруднення навколишнього природного середовища визначається через поняття зниження ефективності роботи підприємства у зв'язку із впливом екологічного фактора. Вплив негативного екологічного фактора на трудову складову спричиняє втрати прибутку, які виражаються у вигляді невиробленої продукції, невиконаних робіт і послуг у зв'язку із втратами робочого часу працюючих та зниженням продуктивності живої праці. Втрати прибутку обумовлені збільшенням частки умовно-постійних витрат у собівартості продукції при зниженні обсягів виробництва в умовах забруднення навколишнього середовища, у результаті збільшення витрат на здійснення заходів щодо попередження, усунення й компенсації наслідків забруднення навколишнього середовища.

Економічний збиток підприємства від впливу забрудненого навколишнього середовища визначається витратами підприємства у вигляді доплат до заробітної плати за шкідливі умови праці та у вигляді допомоги з тимчасової втрати працездатності. До цих витрат належать виплати з компенсації шкоди, заподіяної працівникові порушенням здоров'я, у зв'язку з виконанням трудових операцій в умовах забрудненого виробничого середовища, платежі з обов'язкового страхування окремих категорій працівників, зайнятих на роботах з підвищеною небезпекою для здоров'я; оплата часу на проходження додаткових медичних оглядів; витрати із забезпечення санітарно-гігієнічних умов на робочих місцях у частині загазованості й запиленості; витрати на спеціальне харчування, обумовлене забрудненням робочих місць, тощо. Стосовно економічного збитку підприємства у зв'язку з підвищеною плинністю кадрів з причин незадовільних санітарно-гігієнічних умов праці, витрати виражаються в додаткових видатках підприємства на навчання новоприйнятих працівників замість тих, що звільнилися, а також у вигляді втрати прибутку у зв'язку зі зниженням продуктивності праці новоприйнятих. Таким чином, забруднення навколишнього середовища негативно впливає на рівень трудового потенціалу, маючи наслідки і соціального характеру.

Незважаючи на численні спроби людської спільноти знизити антропогенний безпрецедентний пресинг на довкілля в Україні, екологічна ситуація продовжує залишатися негативною, що зумовлює актуальність спрямування зусиль на оптимізацію екологічних аспектів діяльності підприємств. Тому управління еколого-економічним потенціалом, що визначає стан і можливості розвитку підприємств гірничодобувної галузі, які мають високий ступінь впливу на довкілля, і розробка концептуальних основ даного процесу набуває необхідності з метою максимально повної реалізації потенційних можливостей означених підприємств у стохастичних і підданих негативним зовнішнім збурюванням умовах їх функціонування. Зрозуміло, що досягнення мети сталого розвитку неможливе без підвищення якості праці. Деформована професійно-кваліфікаційна структура

трудових ресурсів, поганий стан здоров'я і передчасна смертність, відсутність дійової мотивації до ефективної праці тощо негативно впливає на якість робочої сили через що страждає конкурентоспроможність вироблюваних товарів і послуг, що в цілому знижує економічну ефективність роботи підприємств. Для оптимізації життєвого циклу продукції і зменшення навантаження на довкілля, гірничо-збагачувальним підприємствам необхідно формувати адекватні системи управління еколого-економічним потенціалом, вагомою складовою якого є трудовий потенціал.

Викладене дає підстави стверджувати про потребу подальших наукових досліджень щодо необхідності врахування екологічної складової при оцінці рівня використання трудових ресурсів підприємства. Потребою сучасного етапу економічного розвитку України, відповідно до концепції сталого розвитку, є розробка заходів, спрямованих на розвиток людського капіталу, на постійне нарощування інвестицій у розробку і впровадження нової техніки, прогресивних технологій, наукових досліджень на принципове оновлення всієї системи трудових відносин.

Бібліографічні посилання і примітки

1. Балацкий О.Ф. Экономика чистого воздуха / О.Ф. Балацкий. – К.: Наукова думка, 1979. – 296 с.
2. Веклич О.О. Формування економічного механізму сталого розвитку України / О.О. Веклич // Вісник НАУ. – 2000. – №2. – С. 3–16.
3. Джаин И.О. Оценка трудового потенциала: монография / И.О. Джаин. – Сумы: Университетская книга, 2002. – 250 с.
4. Мельник Л.Г. Основы экологии. Экологична економіка та управління природокористуванням: підручник / Л.Г. Мельник; за заг. ред. д.е.н., проф. Л.Г. Мельника та к.е.н., проф. М.К. Шапочки. – Сумы: Університетська книга, 2005. – 759 с.
5. Рябов І.С. Управління якістю трудового потенціалу в екологічно небезпечних районах / І.С. Рябов // Вісник технологічного ун-ту Поділля. Спец. вип. «Економічні науки». – Хмельницький: Вид-во технологічного ун-ту Поділля, 1998. – № 6. – С. 139–142.
6. Царенко А.М. Экономические проблемы производства экологически чистой агропромышленной продукции (Теория и практика) / А.М. Царенко. – К.: Аграрная наука, 1998. – 256 с.

Надійшла до редколегії 06.04.2010.